

УКРАЇНОЗНАВСТВО: ІСТОРИЧНІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Л. А. Бортник, Л. Е. Добрунова

ТРАДИЦІЙНА ПОБУТОВА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН (XIX ст.)

Стаття присвячена розвитку українсько-польських відносин у сфері традиційної народної культури. Автори підкреслюють, що протягом багатьох століть ішов процес взаємопроникнення та взаємозбагачення двох слов'янських культур і народів; відзначає вагомий внесок польських науковців у розвиток української етнології та, навпаки, внесок українських етнологів у польську народознавчу науку XIX ст.

Ключові слова: побутова культура, народознавство, фольклорно-етнографічні традиції.

Еволюційний поступ людства в тому чи іншому напрямі завжди зумовлюється дією багатьох чинників і факторів – економічних, політичних, ідеологічних, конфесійних. І чи не найважливіше місце серед них – завдяки багатоаспектності та багатофункціональності – посідає культура. «В широкому розумінні цього слова, – зазначав свого часу Д. Антонович, – культурою вважають все, що має людина чи громада людей не від природи, а вже від власного розуму і власної творчості як в царині матеріальній, так і духовній, в царині громадського життя, звичаїв і побуту» [1, с. 17].

Розвиток сучасної цивілізації в цілому окреслив тенденції до глобалізованих інтеграційних зв'язків та взаємопроникнення культур. Оберегом українства в цьому глобалізованому світі є саме традиційна народна культура, яка є виразником того середовища існування етносу, де визрівали як регіональні, так і загальноукраїнські традиції.

Становлення традиційної культури українців тривало довгі століття. Щоб витворитися у культурно-побутове, традиційно-виробниче, моральне, духовне явище, яке сприймається усім народом, стає його суттю, відбувався складний процес добору. Бо лише те здобуває право на існування, що відповідає багатьом компонентам буття людського колективу, характеру людини. Упродовж багатьох століть український народ безупинно творив своє, тільки йому властиве духовне середовище, наповнюючи його своєрідними обрядами, ритуалами. Фактично формувався внутрішній світ українців, осягався весь навколишній простір, закладалися світоглядні засади.

Відомий знавець традиційно-культурної спадщини українського народу Олекса Воропай вирізнув народні звичаї в унікальне явище, наділивши їх неповторною народознавчою силою. Він констатував: «Звичаї народу – це ті прикмети, по яких народ розпізнають не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому... Звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю. Звичаї, як і мова, виробилися протягом усього довгого життя і розвитку кожного народу» [4, с. 54]. Феноменально багата українська обрядовість активно впливала на життєдіяльність народу. Традиційна обрядовість виникла як органічний зв'язок духовного і матеріального у процесі буття. Вона набула ролі капіляра світоглядного і духовного живлення національного організму, крізьвікових контактів.

Як наслідок, українська традиційна культура формувалася під впливом найрізноманітніших культурних напрямків, сприймаючи, відкидаючи чи трансформуючи їх, пристосовуючи до власних національних систем світобачення та життєзабезпечення. Саме тому народна культура багатьма нитками пов'язана з культурою як сусідніх, так і більш територіально віддалених народів.

Взаємодія культур відбувалася завжди. У наш час міжнаціональні зв'язки значно активізувались, міждержавні та міжрегіональні міграції помітно ускладнили етнічну структуру всіх європейських країн. Безсумнівно є й загальне розповсюдження світових, загальноєвропейських або регіональних комплексів культури. Дуже важливо, що в основі особливостей культури кожного європейського народу лежать свої фольклорно-етнографічні традиції. Саме народні традиції є підмурком творчості великих майстрів професійної культури, постійним джерелом їхнього оновлення [18, с. 47]. Традиційна побутова культура українського народу розвивалась у руслі

світового культурного процесу. Українці творили, базуючись на успадкованому від своїх предків і перейнятому від інших народів, перш за все російського, білоруського, польського. Відкритість, здатність сприймати, пристосовувати й українізувати різноманітні культурні впливи, що їх відчував український народ протягом усіх віків своєї історії, є однією з особливостей і сильних сторін традиційної побутової культури українців.

Довгий час історія Польщі була тісно пов'язана з долею України, тому на території сучасної Польщі проживає чимало українців, а на території України – поляків. Найбільший етнічний масив поляків протягом кількох століть існував на землях Західної та Правобережної України, зокрема на Поділлі та Поліссі, де зберігся до нашого часу. Ще й нині у Житомирській і Хмельницькій областях живуть нащадки двох груп поляків, які мали певні особливості у культурі і побуті – так звані «мазури» – у минулому бідні селяни, переселенці з Мазовії, та «шляхта» – нащадки дрібної польської шляхти. Своєрідність природно-географічних умов Полісся, ізоляваність від розвинутих економічних і культурних центрів сприяли консервативності побуту польського населення цього краю, що уможливило збереження етнічних особливостей різних груп поляків у місцях їх компактного проживання. Ці відмінності значною мірою відобразили соціальну диференціацію польського населення українського Полісся. Найяскравіше це виявилось у традиційному народному костюмі та особливостях житла.

Наявність значної кількості етноспецифічних рис у традиційній матеріальній культурі польського населення України поєднується з етнічними особливостями поляків у сфері традиційної духовної культури – мові, звичаях, правових нормах, обрядовості, віруваннях, різних видах мистецтва та народної творчості – всіх тих явищах національної культури, де етноспецифічні риси народу зберігаються найдовше [6, с. 139]. Польська етнокультура є цікавим і своєрідним явищем, у ній, як у дзеркалі, відбилася доля народу, що волею історії, поєднувала в собі східні та західні цивілізаційні складники. Поляки, що мігрували зі Сходу і зберегли свою давню мову і культуру, однак, зазнали істотних запозичень з європейської культурної традиції внаслідок тривалого проживання в Центральній Європі.

Багатівікові міжетнічні культурні зв'язки та взаємодії пов'язують поляків і українців, багато зроблено й для подолання певних негативних стереотипів у взаєминах, що склалися століттями. Питання про участь польських науковців в українському етнографічному й фольклористичному процесі завжди було в колі інтересів культурних і наукових діячів минулого і сьогодення. Тому у сучасному українському інтелектуальному дискурсі проблема польсько-українських культурних відносин залишається актуальною. Її вивченню присвячена низка монографічних робіт та розвідок як українських, так і польських авторів, зокрема В. Юзвенко, О. Дея, Л. Вахніної, С. Грици, О. Федорука, Г. Скрипник, Г. Грабовича, В. Філіпчука, В. Бонусяка, З. Ясевича та ін. [2].

Взаємопроникненню і взаємозбагаченню української та польської етнокультур сприяли українсько-польські наукові зв'язки, які мають тривалу історію і сягають корінням поза минуле століття. Вже в XVI–XVII ст. польські дослідники вводять у свої твори, писані латиною, історичні пісні та інші жанри українського фольклору. Про українські поховальні звичаї згадує письменник Я. Мінецій, про обряди – Ян Ласіцький, часто зустрічається українська обрядова поезія у збірниках польських п'єс [19, с. 10]. Першою польською фольклорно-етнографічною працею, що містила український матеріал, була монографія І. Червінського «Swactwa, wesele i urodziny u ludu ruskiego na Rusi Czerwolej przez obywatela tamtego kraju opisane.» Дослідження Червінського цінне своїм фактичним матеріалом, детальним описом побуту українського народу [10].

Новий період у розвитку народознавчих знань відкриває польський фольклорист і етнограф, дослідник української старовини Зоріан Доленга – Ходаковський. Він був великим ентузіастом вивчення народного життя, збирання поетичних творів польського, українського та білоруського народів, чим зробив значний внесок у розвиток слов'янської етнологічної науки. З торбиною за плечима він обійшов протягом 1814–1818 рр. багато районів Галичини, Поділля, Волині, Київщини, Полтавщини і записав понад 2000 народних пісень та багато іншого етнографічного матеріалу. «Єсть іще на землі щастя, – писав Ходаковський у своєму щоденнику, – тинятись поміж народом, жити поетичним життям селянства. Який же я щасливий у своїй свитині, з моєю вбогою стравою, коли мені оповідають люди згадки свої й бажання! Серед народу живе чеснота, живе

поезія. Лихе ж має серце той, хто не любить народу всією силою братерської любові» [7, с. 285]. Збіркою Ходаковського широко скористався М. Максимович, ректор Київського університету. Він видав 4 збірки українських народних пісень (1827, 1834, 1849), які показали надзвичайну красу, багатство і різноманітність пісенної творчості українського народу [11, с. 45]. Добре відома також праця Зоріана Доленги-Ходаковського «O Slowianszczyźnie przed chrześcijaństwem» («Про дохристиянський слов'янський світ») 1818 року, де народне ототожнюється з національним та говориться про необхідність фіксації народознавчих матеріалів. Він вперше зробив спробу дати загальний огляд народнопоетичної творчості, пропонуючи широку програму досліджень, в якій закликав «спуститися під стріху селянина в різних віддалених краях, поспішити на його свята, забави і різні події в житті», там «зберемо, наскільки можливо, пісні і старовинні герби, опишемо найголовніші обряди» [13, с. 195]. Ходаковський, як свого часу відзначали дослідники О. Пипін і В. Францев, однаковою мірою належав як польській, так і українській науці.

Слід відзначити, що польські дослідники тоді дуже цікавились руською (українською) етнографією, про що свідчить ряд публікацій у львівських часописах «Rozmaitosci» та «Lwowianin» і в часописі «Przyjacieł Ludu», який видавали в Лешні на Познанщині; частина цих публікацій увійшла до книги Семенського «Powiesci I podania polskie, ruskie s litewskie» (1845 р.). Незалежно від галицьких українців збирав етнографічні матеріали Казімір Войціцький та публікував їх польською мовою (пісні 1835, казки 1838 р.); важливі відомості з етнографії Галичини публікували історики польської культури Голембйовський («Lud polski, jego zwyczaj, zabobony», 1830) та Мацейовський («Polska i Rus do pierwszej połowy XVII w.», 4 т., 1842) та ін. [3, с. 256].

У 60-х роках XIX ст. значно поживляється етнографічна діяльність галицьких поляків щодо вивчення українських традицій, обрядів, побуту. Історик А. Бельовський у своїй статті «Рокусіє» подав цінні відомості про етнографію цієї території; Садок Баронч 1863 р. видав книгу галицьких казок, анекдотів, приповідок польською мовою. Але над усіма науковцями височить постать Оскара Кольберга – великого «збирача польської землі», який задумав дати повний етнографічний образ польського народу у всіх його частинах і втілював його в життя у 20-томній праці «Lud». І саме Оскару Кольбергу українці завдячують такими працями, як «Рокусіє» (у 4-х тт.), «Przemyskie» і «Chelmskie» (у 2-х тт.), де зібрані багаті етнографічні матеріали [3, с. 239]. Працюючи на ниві польської, української і взагалі слов'янської народної культури, науковець своєю діяльністю сприяв зближенню народів, їх взаємопорозумінню. Він високо оцінював українську народнопоетичну творчість: українські народні пісні – це «твори високої поетичної цінності..., повні гумору та життєвого дотепу, а нерідко уїдливої різкої сатири», – писав у вступі до II т. «Рокусія» [12].

Пізніше, 1895 р., за ініціативи польської інтелігенції Львова постало «Towarzystwo Ludoznawcze» (Народознавче товариство). Саме Львів стає найпомітнішим центром народознавчих наукових контактів українських і польських дослідників. Зокрема, у Товаристві плідно працювали І. Франко, О. Колеса, В. Гнатюк, Антоні Каліна, Ян Карлович, Любар Нідерле, Владислав Нерінг та ін. [14]. Друкований орган товариства «Lud» містив народознавчі праці польських та українських дослідників. У першому томі журналу була надрукована доповідь І. Франка «Lajnowsze prady w ludoznawstwie», яка розкривала стан і визначала нові завдання науки про народну культуру. Вона викликала широкий відгук польської та української громадськості [3, с. 243]. Діяльність Товариства із року в рік набувала все ширшого розмаху. В ньому налічувалося більше 400 членів, були створені філіали, засновано бібліотеку, налагоджено співробітництво з іншими етнографічними центрами і виданнями, зокрема з Науковим товариством ім. Т. Г. Шевченка.

Визначне місце в історії українсько-польських народознавчих зв'язків займає І. Франко. Він вважав корисним при дослідженні порівнювати і зіставляти близькі за характером і суттю факти. У своїх чисельних працях Франко не раз звертався до порівняння етнографічних рис сусідніх народів та радив вивчати походження тих чи інших явищ культури українського народу не ізольовано, а в їх взаємозв'язку і взаємовпливу з явищами культури інших народів (див.: Franko I. Jak powstają pieśni ludowe). У статтях «Kilimy podolskie», «Ornament ruski» Франко висвітлює розвиток килимарства в Україні, підкреслюючи високі художні якості цього домашнього промислу [12, с. 27]. І. Франко цікавився науковою діяльністю всіх етнографів, які будь-коли досліджували побут і культуру українського народу. Так, він пише про польського етнографа

першої половини XIX ст. Е. Коритка [15, с. 94]; про етнографічну діяльність Г. Ількевича, який збирав народні пісні і був автором кількох розвідок про звичаї та вірування українського народу, опублікованих у різних польських виданнях за підписом «Мирослав з Городенки» [17] та ін.

Особливо цікавим було співробітництво І. Франка у варшавському органі «Prawda» Олександра Свентоховського, яке розпочалося 1884 р. дописом польською мовою «Z Czervonej Rusi» під псевдонімом «Мирон». За чотири роки Франко надрукував у «Prawdie» ряд інформаційних статей про громадський і літературний рух у Галичині з метою познайомити з ним польського читача. Він докладно характеризує роботу «Етнографічно-статистичного кружка», заснованого за його ініціативи, і висловлює побажання, щоб гурток польської молоді «Czytelni akademickiej» («Студентська читальня») ввійшов у приязні відносини з українським гуртком. Дружнє співробітництво, на його думку, може привести до «мосту примирення» між ними. «Тільки докладне знайомство обох народів, – підсумовує Франко, – і щира, спільна праця на полі науки й реальних потреб народу може збудувати такий міст на тривких основах» [3, с. 99].

Дуже цікавими є дослідження І. Франка в галузі українських та польських народних пісень, особливо такі праці, як «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1883 р.), «Козак Плахта. Українська народна пісня, друквана в польській брошурі з року 1625» (1902 р.). Його «Студії над українськими народними піснями» вийшли окремою книгою, яку він розпочав словами: «Зайва річ говорити про важність і вартість українських народних пісень. І серед суспільності, і в науці вони мають вироблену славу. Це одно з найцінніших наших національних надбань і один із предметів нашої гордості» [3, с. 256]. Франко взявся і за збірку «Апокрифів і легенд з українських рукописів», на яку польський учений професор О. Брікнер вмістив позитивну рецензію у журналі «Kwartalnik historyczny» (1899 р.), підкресливши, що «ця праця дуже потрібна, бо протягом цілих століть належали ці апокрифи до духовного корму народу, ширились усною і письмовою традицією, мали вплив на народну творчість» [3, с. 360].

Загалом І. Франко написав понад 40 етнографічних досліджень, ряд рецензій на етнографічні роботи українських, російських, польських та чеських учених. Друковані в часописах і газетах різними мовами народознавчі матеріали яскраво свідчать про те, що він був видатним ученим-етнологом. А його співпраця з польськими дослідниками сприяла розвитку як української, так і польської етнографії, взаємозбагаченню польської та української традиційної народної культури [16].

Таким чином, польсько-українські народознавчі зв'язки мають велику історію, багату яскравими прикладами творчої співпраці та взаємодопомоги. Зародившись на світанку національних культур, вони набрали широкого розмаху особливо в XIX ст. Дослідження польсько-українських відносин в царині народної культури XIX ст. дозволяє зробити висновок про великий вклад, який внесли польські збирачі і дослідники в історію українського народознавства, одночасно збагативши і польську науку про народ. В історію польсько-українських культурних взаємозв'язків XIX ст. славну сторінку вписали О. Кольберг, вчені Краківської академії наук, Я. Карлович, І. Франко та науково-фольклористичний центр – товариство народознавче, – створений спільними зусиллями кращих представників польської та української інтелігенції.

Сьогодні приклад минулого надихає сучасних польських і українських етнологів, фольклористів, істориків зміцнювати наукові зв'язки двох слов'янських культур і народів. Адже протягом тривалого часу йде процес взаємопроникнення та взаємозбагачення народознавчих знань етнологів Польщі й України.

Цей процес продовжився і у XX ст. розширеним співробітництвом Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України з науковими установами Польської академії наук, зокрема з Інститутом археології та Центром польської гуманітарної науки. Були започатковані спільні дослідження фольклорно-етнографічної спадщини та проблем народної творчості, здійснювався широкий обмін науковою літературою, проводилися спільні наукові конференції [14, с. 6]. У колі першочергових завдань Інституту – вивчення культурних реалій у їх етноісторичному розвитку, студіювання проблем польської регіональної і локальної, сільської та міської етнокультур у порівняльному контексті та дослідження етнічного й культурного пограниччя як периферії основної етнічної території, як зони суміжних держав, де присутні впливи обох культур [14, с. 7].

Таким чином, система культурного співробітництва України й Польщі сприятиме подальшому налагодженню порозуміння між народами. І саме традиційна народна культура у наш складний час може і повинна бути оберегом кожного народу, його життєдайною криницею.

Література

1. Антонович Д. Вступ // Українська культура: Лекції / За ред. Д. Антоновича. – К., 1993.
2. Вахніна Л. К. Славянские рабочие песни. – К., 1986; Грица С. Й. Мелос української народної епіки. – К., 1979; Вахніна Л. К. Наймитські та заробітчанські пісні. – К., 1975; Дей О. І. Український фольклор у слов'янських літературах. – К., 1963; Федорук О. К. Джерела культурних взаємин. – К., 1980; Юзвенко В. А. Українська народно-поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. – К., 1961; Юзвенко В. А. Розвиток і взаємовідносини жанрів слов'янського фольклору. – К., 1973 та ін.
3. Возняк М. С. З життя і творчості І. Франка. – К., 1955.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу: В 2-х кн. – К., 1991.
5. Доманицький В. Н. Піонер української етнографії // Записки НТШ. – 1905. – Т. LXV. – С. 1-43.
6. Етно-національна структура українського суспільства. Довідник. – К., 2004.
7. Сфремов С. Історія українського письменства. – Т. 1. – К., 1924.
8. Колесса Ф. Українська народна пісня на переломі XVII–XVIII вв. – К., 1928.
9. Ломова М. Т. Етнографічна діяльність І. Франка. – К., 1957.
10. Nowe Pamietnik Warszawski. 1905.
11. Одарченко П. Національне відродження України і розвиток фольклористики та етнографії в XIX – на поч. XX ст. // НТЕ. – 1998. – № 4. – С. 44–49.
12. Pokucie. Obras etnograficzly. T. I–IV. – Krakow, 1882–1889.
13. Fr. Rawita-Gawronski. Zoryan Dolenga-Chodakowski, jego zycie i prace. – Lwow, 1898.
14. Скрипник Г. Польська етнологія на межі століть // НТЕ. – 2007. – № 1. – С. 6-12.
15. Франко І. Еміль Коритко – забутий слов'янський етнограф // Записки НТШ. – 1908. – Т. I, кн. VI.
16. Ходаковський З. Д. // Записки НТШ. – 1905. – Т. III.
17. Хроніка НТШ, № 48 – 1911. – С. 13-14.
18. Шаян В. Джерело споконвічної сили української культури. // НТЕ. – 2001 – № 1-2 – С. 46-55.
19. Юзвенко В. А. Українська народно-поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. – К., 1961.

Л. А. Бортник, Л. Э. Добрунова

Традиционная народная культура в контексте украинско-польских отношений (XIX ст.)

Статья посвящена развитию украинско-польских взаимоотношений в сфере народной культуры. Авторы подчеркивают, что в течение многих столетий идет процесс взаимопроникновения и взаимообогащения двух славянских культур и народов; отмечают большой вклад польских ученых в развитие украинской этнологии и наоборот – вклад украинских этнологов в польское народоведение XIX ст.

Ключевые слова: народная культура, народоведение, фольклорно-этнографические традиции.

L. A. Bortnik, L. E. Dobrunova

Traditional Folk Culture in the Context of the Ukrainian-Polish Relations (XIX century)

The article is devoted to the development of the Polish-Ukrainian relations in the sphere of folk traditional culture. The authors pays attention to interaction and enrichment of cultures and about great contribution which was made by Polish researches in the history of Ukrainian ethnography, set the same time enriching Polish science about people.

Key words: folk culture, ethnography, folk-ethnography traditional.